

KISS RÉKA

'56 UTÁN

MEGTORLÁS

A REFORMÁTUS EGYHÁZBAN

1961-ben államellenes összeesküvés címén két vidéki református lelkipásztort ítélt börtönbüntetésre a bíróság. A bátaszéki Székely Dezső 15 év, a decsi lelkész, Cseh Benő 3 és fél év börtönt kapott. Noha az összességében közel húsz vádlottat felsorakoztató, fordulatokban és irányváltásokban gazdag Székely-ügyben és mellékpereiben mindösszesen két református lelkész került a vádlottak padjára, az állam-biztonsági összefoglalók szerint egy „1951 óta tartó, 1956-ban a Megújulási Mozgalomban kicsúcsosodó református összeesküvés” felett hirdetett ítéletet a bíróság. '56 valóban nagy hatású egyházi mozgalma, a Református Megújulási Mozgalom igazi vezetői ellen azonban – jól megfontolt egyházpolitikai érdekekből és a nemzetközi tiltakozásoktól tartva – nem kockáztattak bíróság eljárását. Megtörésükre azonban így is széles eszköztár állt a pártállam rendelkezésére. A reformátusokat sújtó megtorlás és a forradalmat követő régi-új egyházpolitika eddig ismeretlen dokumentumai jó bepillantást nyújtanak a pártállami egyházpolitika boszorkánykonyhájának működésébe.

Békefi Benő, a pártállam által megbízhatónak tekintett református esperes, a Dunántúli Református Egyházkerület új püspöke leteszi az esküt a Magyar Népköztársaságra és az Alkotmányra Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke és Kiss Károly, az Elnöki Tanács titkára előtt a Parlamentben, 1962. március 5.

Bár a forradalom napjaiban nem az egyházak játszották a főszerepet, a forradalom alatti tevékenységük, az egyházak életében bekövetkezett változások szoros kölcsönhatásban álltak a társadalmi mozgásokkal. Egyrészt a református egyház a többi felekezettel együtt jelentős szerepet vállalt a karitatív akciók szervezésében. Másrészt az egyházak morálisan hiteles vezetőinek megnyilatkozásai sokak számára jelentettek tájékozási pontot, és számos egyházi személy vállalt szerepet a forradalom eszméinek hirdetésében. Harmadrészt az egyházi tisztségviselőkre, lelkészekre, presbiterekre – elsősorban vidéken – sok helyütt hárult kulcsfontosságú szerep a helyi közösségek vezetésében.

1956 ÉS A REFORMÁTUS EGYHÁZ

Miközben a fővárosban folytak a fegyveres harcok, vidéken néhány nap alatt megkezdődött a tanácsrendszer lebontása. A falusi és városi közösségek sora

← Ravasz László püspök (1940). 1948-ban a kommunista párt lemondásra kényszerítette minden egyházvezetői tisztségéről

választotta meg saját autonóm önkormányzati szerveit és választotta ki a demokrácia helyi intézményrendszerének megteremtésére és működtetésére alkalmas, a közösség bizalmát is élvező hiteles személyiségeket. Az újonnan szerveződő helyi népképviselői szervezetek, Forradalmi Bizottságok, Nemzeti Tanácsok munkájában pedig nagy számban vettek részt a református egyház helyi vezetői, s ennek keretében számos helyen komoly szerepet játszottak mind az önkormányzatiság kiépítésében, mind pedig a nyugalom és a törvényesség fenntartásában, illetve a (sokszor nagyon keserű indulatokból táplálkozó) önbíráskodások megfékezésében. A megtorlások során nem egy esetben éppen e békéltető tevékenységük vagy a nemzeti bizottságokban betöltött szerepük miatt indult ellenük eljárás, vagy büntették őket a megtorlás jogon kívüli eszközeivel.

Ugyanakkor a lelkészek, presbiterek jelentős társadalmi szerepvállalása mellett az egyház főként autonómiája, elsősorban kormányzati szabadsága visszaállításában és a személyi kérdések rendezésében volt érdekelt. Az egyházi közvélemény egészét átható változtatási törekvéseket az egyházi törvényesség helyreállítását, az egyház teológiai, szervezeti és személyi megújításának elősegítését céljával kitűző

Országos Intézőbizottság, illetve a kebeléből kinőtt Református Megújulási Mozgalom (RMM) fogta össze, terelte mederbe. Ez lett a református egyház legfontosabb forradalmi szerve.

Az Országos Intézőbizottság november 1-jén alakult meg a Budapesti Református Teológiai Akadémia Ráday Kollégiumában és kérte fel Ravasz László nyugalmazott püspököt, Pap Lászlót, a teológia köztisztjeletben álló dékánját, egyszersmind a Dunamelléki Református Egyházkerület püspök helyettesét, valamint Kardos Jánost, az egyházkerület 1948-ban törvényesen megválasztott, de lemondásra kényszerített főgondnokát, hogy vállalják a gyakorlatilag vezetés nélkül maradt egyházban az egyházkormányzói teendők ideiglenes ellátásának kényes feladatát a törvényes tisztújításig. Az RMM körül olyan fiatal lelkészek csoportosultak, mint Jóó Sándor, Gyökössi Endre, Békési Andor vagy vidéken Szabó Andor, és támogatták az akkori egyházi élet olyan kiválóságait, mint a debreceni Török István.

A mozgalom programját, megindulásának szükségességét, célkitűzéseit Ravasz László 1956. november 13-án kelt körlevelében – tehát már a második szovjet katonai inváziót és a forradalom fegyveres leverését követően – foglalta össze, amelyet ráadásul elkül-

OSZD MEG ÉS URALKODJ!

KÁLLAI GYULA AZ '56 UTÁNI EGYHÁZPOLITIKÁRÓL

„Az hiszem, hogy az ideje elérkezett, hogy az egyházi reakcióval szemben fellépjünk. [...] Másik dolog, hogy nem minden egyházzal ugyanúgy, ugyanazon az alapon, ugyanolyan körülmények között kell fellépni. Mi emlékezünk arra, hogy amikor 1947–48-ban az egyházakkal kiéleződött helyzet, akkor is különbséget tettünk és nem mindegyikkel léptünk fel azonos eszközökkel. Először igyekeztünk az egyikkel megegyezni, és már ezt a megállapodást felhasználni a másikkal szemben. Most is ezt a módszert kell követni. [...] Régen is a katolikus egyház volt a legdöntőbb, a legerősebb fészke Magyarországon az egyházi reakciónak. Ez ellen kell tehát elsősorban fellépni, a többi egyházakkal [sic!] pedig próbáljunk megegyezni a régi alapokon és felhasználni ezeket a katolikus egyházzal szemben. [...] Vannak itt javaslatok arra nézve, hogy letartóztatásokat kell csinálni. Én ezt javaslom. De meggondolandó, hogy pl. a református egyházból tartóztatassunk-e le papokat. Kezdjük a katolikusokkal, ezt majd meg fogják tudni a reformátusok is és tudják mihez tartásuk magukat.” Ugyanakkor a „fegyverrejtegető vagy más nyíltan ellenséges papokat nemcsak a katolikus, hanem a többi felekezeti egyházból is le kell tartóztatni”.

Kállai Gyulának, az MSZMP ideológiai titkárának és egyben a kormány művelődési ügyekkel megbízott tagjának fent idézett mondatai 1957 márciusában az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának (IIB) ülésén hangzottak el. Kállai hozzászólása és a nyomában meghozott IIB-határozatok irányvonala jól mutatta, hogy a korai kádári restauráció az egyházpolitika terén is merített Rákosi módszertárból. Az 1945–1948 közötti egyházpolitikai gyakorlatot aktualizálva újfent az egyházak megosztásának eszközehez, „az egyházak közötti eltérő bánásmód” politikájához nyúltak. Az egyházi reakció fő képviselőjének tekintett katolikus egyházat igyekeztek elszigetelni a lojálisabb egyházaktól.

Ez a politika előrevetítette, hogy a történelmi protestáns egyházakra, kivált pedig a számarányát és társadalmi súlyát tekintve meghatározóbb református egyházra – csakúgy, mint egy évtizeddel ezelőtt – megint a példásan együttműködő egyház szerepét osztották. A különböző felekezetek egymással szembeni kijátszása, egymás ellen fordítása mellett az egyházak belső megosztása mutatkozott a másik jól használható taktikai eszköznek.

dött minden református gyülekezetnek. Ravasz László a Református Megújulási Mozgalom egy november végi értekezletén külön ki is hangsúlyozta: „fontosnak tartom, hogy a pásztorlevelet a gyülekezetekben az istentiszteletek alkalmával a hirdetések során felolvassák [...] a mi publicitásunk a gyülekezet maradj, táborunk a presbitériumok.”

A püspök ezzel egy lényeges pontra világított rá: A presbitériumokkal egy olyan autonóm, az öngazgatás elvén működő intézményt őrzött meg a református egyház, amely a társadalmi autonómiákat felszámolni akaró pártállami időszakban is működő struktúra maradhatott és – különösen a kis településeken – kézzelfogható modellt jelenthetett az önmagát újrászervező vidéki társadalom számára.

A gyülekezetek válasza egyedülálló volt. Néhány héten belül a presbitériumok óriási többsége – a mintegy 1200-ból közel 900 – írásos határozat-

ban foglalt állást a megújulási mozgalom s név szerint Ravasz László és Pap László mellett. Ezen a ponton a református egyházban kibontakozó mozgalom tevékenysége és a gyülekezetek egyöntetű támogatása szervesen illeszkedett a forradalom november 4-ét követő történetébe is. Noha 1956. november 4-én a szovjet csapatok nagy horderejű támadása néhány nap alatt szétzúzta a budapesti felkelők fegyveres ellenállását, s a forradalom elvesztette legfontosabb politikai központját is, a magyar társadalomnak a forradalom alapvető célkitűzéseivel azonosuló túlnyomó része nem érezte úgy, hogy minden elveszett.

A szovjet támogatással hatalomra kerülő Kádár-kormányval szemben széles körű politikai, társadalmi ellenállás bontakozott ki. A Református Megújulási Mozgalom közel két hónapig folytatta tevékenységét az egyházi nyilvánosság előtt, a gyülekezetek be-

vonásával. Támogatottságát mutatta, hogy az egyre tornyosuló akadályok, a mind fagyosabbá váló közhangulat és egyházpolitikai helyzet ellenére még 1957 februárjának közepén is 44 új csatlakozóról tettek jelentést, miközben az országban már megindultak a statáriális perek, internálások, letartóztatások, munkahelyi elbocsátások.

A KÁDÁRI EGYHÁZPOLITIKA REFORMÁTUS VONALA

A szovjet megszállókkal érkező kádári vezetésnek kezdetben sem érdeke, sem módja nem volt arra, hogy az egyházak kérdését politikája homlokterébe állítsa, az egyházakkal való nyílt konfrontációt felvállalja. A széles társadalmi ellenállásba ütköző MSZMP – hatalmának konszolidálása érdekében – egyházpolitikájában is taktikázásra kényszerült. Ez azonban közel sem jelentette a burkolt nyomásgyakorlás és az erőszakos akciók elmaradását, melyek a súlyos fizikai bántalmazásokon át egészen a politikai gyilkosságokig terjedhettek.

Hamarosan nyilvánvaló lett, hogy a taktikai gesztusok és ígéretek, a vallásszabadságot hirdető szövegek ellenére a hatalom a forradalom előtti egyházi állapotokat tekinti status quónak, az állami hatóságokkal feltétel nélkül együttműködő egyházvezetőket akar a jelentős egyházi pozíciókban látni, és aktív közreműködést vár el tőlük az egyházi ellenállás megtörésében. A református egyházzal szemben – az 1945–48 közötti egyházpolitikai gyakorlatot aktualizálva – újfent a belső megosztás eszközehez nyúltak: nem az egész egyházat, hanem annak „legreakciósabb” (most „ellenforradalmi”) személyiségeit támadták, másfelől pedig a kiszemelt egyházvezetőket igyekeztek megfélemlítéssel, zsarolással és – politikai érdekeket nem sértő – gesztusokkal betörni.

Az újonnan felálló Egyházügyi Hivatal 1956 novemberében még Pap Lászlót tekintette tárgyalásképes egyházvezetőnek. Az Egyházügyi Hivatal elnöke, Horváth János, miközben kezdetül fogva egyértelművé tette, hogy a forradalom alatt bekövetkezett személycserét és a megújulási mozgalom intézkedéseit törvénytelennek tekinti, igyekezett az egyházi közvéleményben nagy népszerűségnek örvendő és hiteles személyiségnek tekintett dékánt az egyházi konszoli-

Pap László dékán, a Református Megújulási Mozgalom nagy tekintélyű irányítója

Kardos János ügyvéd, a Dunamelléki Református Egyházkerület 1948-ban törvénytelenül lemondattott főgondnoka

Török István, a Debreceni Theológiai Akadémia professzora

dáció ügyének megnyerni. Azaz Pap László személyes erkölcsi és egyházpolitikai tőkéjére támaszkodva próbálta volna lecsendesíteni a református egyházban forrongó hangulatot és legitimálni az új egyházpolitikát. A dékán azonban nem volt hajlandó az újra kiépülő diktatúrával vállalni a közösséget, ezért megindult a mind nyíltabb támadás Pap László ellen is.

December végére – a Kádár-kormány fokozatos erősödésével párhuzamosan – az egyházpolitikai mozgáster tovább szűkült. A megújulási mozgalom lendülete azonban ekkor még nem tört meg. Szabó Andor hencidai lelképásztor 1957. január 21-i összefoglalójából arról értesülhetünk, hogy mintegy 300 résztvevővel, zsúfolásig megtelt teremben folyt le a Református Megújulási Mozgalom plenáris ülése. Noha a gyülekezési tilalom kihirdetése a további országos gyűléseket lehetetlenné tette, ekkor még sokan bíztak abban, hogy egyházkerületenként, egyházmegyéenként tovább működtethető a mozgalom.

Januárra tovább éleződött a helyzet. A Református Megújulási Mozgalom működését mind államhatalmi, mind egyházi részről lehetetlenné tették, intézményeit, eredményeit felszámolták, egyes exponensei ellen eljárást indítottak.

Az addig flexibilisnek tűnő egyházpolitikai frontok olyannyira megmerevedtek, hogy az Egyházügyi Hivatal által november közepén még lehetséges püspöknek kiszemelt Pap László dékáni tiszteréről is lemondani készült. Megkezdve ezzel 1963-ig tartó egyházi kálváriáját, mely a Tolna megyei murgai szórványgyülekezet segédlelkészi állásáig s végül onnan történt kényszernyugdíjazásig vezetett a nemzetközi hírű professzort.

1957. február 9-én Ravasz Lászlónak is el kellett hagynia a fővárost, visszavonult Leányfalura. Február 18-án a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének elnökségi körlevele kimondta „*éles elhatárolódását az ellenforradalmi törekvésektől*”. Március 22-én a Tiszántúli Református Egyházkerület esperesi és gondnoki értekezlete Debrecenben tartott ülésén élesen elhatárolta magát a Református Megújulási Mozgalomtól, egyben bizalmát fejezte ki Péter János püspök iránt, s kérte, hogy az egyházkerületi közgyűlésig maradjon hivatalában (Péter János ezt elhárította magától, s lemondását az egyházkerületi közgyűlés december 20-án elfogadta). Április 12-én a Dunamelléki Református Egyházkerület esperes-gondnoki értekezlete törvénytelennek nyilvánította az

1956. november 1-jén és azt követően benyújtott lemondásokat, így Bereczky Albertet tekintette törvényes püspöknek. 1957 decemberében pedig Péter János, a leköszönő debreceni püspök utolsó, máig emlékezetes egyházi szerepléseként a Református Megújulási Mozgalommal „*az Ige elleni lázadásnak*” bélyegezte. „*Az Ige elleni lázadás*” híressé vált és hosszú időkre megcsontosodott tételével Péter hivatalos teológiai igazolását, megerősítését adta a hatalom fellépésének, az egyháziakat ért megtorlás jogosságának.

1958 végére a korábbi vezetők nagy részét visszahelyezték tisztségeikbe. Csak néhány helyen történt változás: Kiss Roland dunamelléki egyházkerületi főgondnok helyére 1958. február 20-án Esze Tamás került, aki e tiszttel 1989-ig töltötte be; Péter János nem tért vissza a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöki székébe, az új püspököt, Bartha Tibort 1958. március 27-én iktatták be tisztebe. 1958. december 31-i hatállyal Bereczky Albert lemondott püspöki tiszteréről és Kálvin téri lelkészi állásáról is. Az egyházkerület Szamosközi Istvánt, a Budapest-északi Református Egyházmegye esperesét, a *Reformátusok Lapja* szerkesztőjét választotta püspökéül, akit 1959. március 12-én iktattak tisztebe.

A MEGTORLÁS

Az új egyházvezetők kijelölésével párhuzamosan zajlott a forradalom alatti egyházi megújulásban részt vevő, magatartását látványosan meg nem tagadó s a kádári egyházpolitika nyílt támogatását nem vállaló személyekkel szembeni adminisztratív intézkedések előkészítése. Hogy a nyilvánosság felé meghirdetett egyház- és vallásszabadság a gyakorlatban mennyit is ért, Horváth János, az Egyházügyi Hivatal elnöke meglehetősen kendőzetlen formában hozta a jelenlévők tudomására egy 1957. március eleji református egyházi értekezleten: „A mi felügyeleti jogunk ma különösképpen arra irányul, hogy minél minimálisabbra szorítsuk le az egyházon belüli reakciós ellenforradalmi törekvéseket. Még akkor is, ha bizonyos törvényekbe ütközünk eközben, mert az ellenforradalmi erők sem nézték a törvényességet” – fogalmazott a törvényesség látszatára amúgy rendkívül kényes kádári apparátus egyházi ügyekért felelős tagja.

Miközben a Kádár-kormány 1956–57 folyamán lépésről lépésre restaurálta a Rákosi-korszak egyházpolitikájának legfontosabb elemeit s stabilizálta befolyását a legjelentősebb egyházkormányzati funkciókban, felmerült az egyházakkal szembeni jogi megtorlás kérdése is.

A mind magabiztosabbá váló hatalom 1957 tavaszán látta elérkezettnek az időt, hogy az egyházpolitika aktuális kérdéseit – köztük elsőrendűen a Mindszenty-kérdést – a pártvezetés szintjén is megtárgyalja. Ekkor jelölték ki az egyházakra kiterjesztett megtorlás fő irányvonalait is. Ezt két, egymással szorosán összefüggő, de bizonyos fokig rivalizáló szempont határozta meg. Az egyik érvényesítendő irányelv az egyházak egymás elleni kijátszásának mesterfokra vitt taktikája volt. A mérleg másik serpenyőjében azonban az ún. ellenforradalmi maradványok felszámolásának és az egyházakon belüli megújulási törekvések kíméletlen megtorlásának követelménye állt.

A pártvezetés számára készített első előterjesztésében Horváth János az egyházpolitika közvetlen feladatai között nyolc, a Református Megújulási Mozgalomban aktív szerepet vállaló, ismert budapesti református lelkész közbiztonsági őrizetbe vételére is javaslatot tett. Joó Sándor pasaréti, Gyökössy Endre újpesti, Békési Andor ócsai, Széles László pozsonyi úti, Domján János józsefvárosi lelkész és Nagy Barna teológusprofesszor mellett Ravasz László püspök és Pap László teológiai dékán neve került fel az internálásra javasolt reformátusok listájára. A listáról végül a pártvezetésben történt egyeztetéseket követően lekerült

Ravasz és Pap neve, s csupa olyan lelképásztor maradt a listán, akiknek – miként Horváth János Kállai Gyulához intézett levelében fogalmazott – „őrizetbe vétele nem okoz jelentősebb problémát, mert nem tekintélyes és vezető személyek, hanem a reakciós törekvések szervezői, gyakorlati végrehajtói szerepet töltenek be”.

1957 elején tehát felmerült annak lehetősége, hogy a református egyházi ellenállás két szimbolikus személyiségevel, Ravasz Lászlóval és Pap Lászlóval szemben adminisztratív eszközökkel lépjenek fel. Azonban, miként azt az egyházi elhárítás területén még újonc Valykó István hadnagy érezhető elégedetlenséggel panaszolta egy összefoglalójában, „az egész ügyben a felső vezetés utasítása miatt, mely egyházpolitikai szempontot tartott szem előtt, csak preventív őrizetbevétel történt”. Így végül nyolc lelkész került március 15. előtt előzetes letartóztatásba. Bár néhány hét múlva mindegyiküket kiengedték, az ügynökhálózata újjászervezésén munkálkodó politikai rendőrség komoly sikerként értékelte, hogy az őrizetbe vett nyolc lelkészből

→
Konfirmáció a budapest-pasaréti
gyülekezetben 1955-ben. Elöl (balról-jobbra)
Joó Sándor és Kömíves Dávid lelkészek
→

ötöt sikerült ügynöknek beszervezni. Egy évvel később azonban egy újabb jelentésben kénytelenek voltak konstatálni, hogy az öt beszervezetből hármat ki kellett zárni, mert nem működtek együtt az állambiztonsággal.

Az internálás és börtönbüntetés mellett számos lelkipásztort, presbitert sújtottak a megtorlás jogon kívüli eszközeivel is. Több tucatra tehető azoknak a száma, akiket súlyosan bántalmaztak vagy megfosztottak állásuktól. Így például Marosi József oroszlányi lelkész a karhatalmisták annyira megverték, hogy fél szemére megvakult, Sipos Istvánt, a neves kisújszállási papot pedig a visszaemlékezések szerint harminc, Budapestről érkezett karhatalmista gumibotozta. (Őt utóbb a református presbiter, Nyíró Gyula orvosprofesszor fogadta be és kezelte titokban az általa vezetett klinikán.)

Ezenfelül az ötvenes évekhez hasonlóan számos esetben újfent az egyházi bíróságokra bízták a forradalom egyházi szereplőinek megbüntetését. Bartha Tibor 1959. decemberi, első püspöki jelentése szerint a Tiszántúli Egyházkerületben összesen 72 lelkipásztor kapott valamilyen okból „új szolgálati helyet”. A névsor valószínűsíti, hogy nagy többségüknek a forradalom alatti szerepvállalása büntetéseként kellett megválnia korábbi gyülekezetétől.

A politikai rendőrség egy korai, 1957. nyári adata szerint 49 református lelkész ellen foganatosítottak 1956-os szereplése miatt operatív intézkedést. A református lelkészekkel szembeni leggyakoribb vád a nemzeti bizottságokban való szerepvállalás volt. Miként a Ladányi Imre géresi lelkész elleni vádirat fogalmazott: „*Mivel Ladányi mint református pap legértelmesebb ember volt közöttük, így hallgattak az ő véleményére, és csak olyan határozatok születtek, melyekkel Ladányi is egyetértett.*” Ladányi Imre ezért másfél év börtönbüntetést kapott.

Hasonlóképpen az új helyi önkormányzati szervezetben való szerepvállalása miatt ítélték börtönbüntetésre – többek között – Nagy Kolozsvári István szentgyörgyvölgyi és Szenczy Győző nábrádi lelkész (3-3 év), Vincze Ferenc kiskőrösi lelkész (2 év), Tussay János pocsjai lelkész (1,5 év) és Tóth Dezső tiszakürti lelkész (14 hónap). A Református Megújulási Mozgalomban való részvételéért Bán István nyíregyházi lelkipásztor nyolc év börtönbüntetést kapott. Az ő különösen súlyos ítéletében közrejátszott, hogy szemé-

lyére egyházi előljárója, a kommunista párttal jó kapcsolatot ápoló Békefi Benő hívta fel a hatóságok figyelmét.

A büntetőeljárások országosan érintették és félemlítették meg a református egyházat, ugyanakkor – az egyházüldözés látszatát kerülendő – egymástól elszigetelten folytak. Ezt a taktikát tükrözte, hogy az egyház legjelentősebb személyiségeit érintő, nagyszabású nyilvános pereket nem indítottak, sőt az egyházi személyeket gyakran nem is egyházi perben ítélték el.

Ennek volt jellegzetes példája Gulyás Lajos levéli református lelkész ügye. Gulyást Földes Gábor és társai perének, a koncepciók elemekkel gazdagon átszőtt, nagyszabású győri–mosonmagyaróvári pernek harmadrendű vádlottjaként ítélték halálra. Ezzel ő lett a kádári megtorlás egyetlen, jogerős bírói ítélet nyomán kivégzett papi áldozata. A teljesen megalapozatlan vád szerint a levéli pap a közel száz halálos áldozatot követelő hírhedt sortűz eldőrdülte után a népharag áldozatául esett határőrtilsztek bántalmazására, sőt meggyilkolására buzdította a tömeget. Valójában Gulyás éppen azért érkezett Mosonmagyaróvárra, hogy segítsen az indulatok megfékezésében, és a felbőszült tömeg haragja elől ki is menekített egy ÁVH-s tisztet, megmentve ezzel az életét. Gulyás tragédiájában fontos szerepet játszott, hogy a kádári hatalom ezzel a perrel akarta bizonyítani egyrészt azt, hogy a mosonmagyaróvári vérengzésért az ún. „reakció” a felelős; másrészt hogy az „ellenforradalom” országos jelentőségű volt, és ezért a helyi eseményeket nem szabad humánusabban megítélni. A per továbbá az MSZMP 1956. decemberi párthatározatában rögzített hivatalos ellenforradalmi narratívát, a reformkommunisták, a „horthysta reakció” és a lincselő tömeg „ellenforradalmi összefogását” volt hivatva igazolni.

A RENDSZER LEGERŐSEBB LEGÁLIS ELLENFELE

A református lelkészek ellen országszerte egymástól függetlenül zajló tömegperek vádlottjai mellett az állambiztonság legfontosabb református célcsoportját továbbra is a Református Megújulási Mozgalom tagjai és vezetői képezték. Így a politikai rendőrség tovább dolgozott Pap László ügyén és az „egyházi ellenforradalom vezetőivel” szembeni jogi megtorlás előkészítésén.

1957 májusában a politikai rendőrség újból felvetette immáron Pap László népbíróság elé állításának igényét, a javaslat azonban újfent lekerült a napi-rendről. A pártvezetés márciusi döntése, az internált lelkészek szabadlábra helyezése és a református per elmaradása korántsem jelentette azonban azt, hogy a politikai rendőrség lezártnak tekintette volna a Ravasz László ismételt visszaléptetésével lényegileg már megbénított megújulási mozgalom és az egyházvezetői tisztségéből eltávolított Pap László ügyét, és ne dolgozott volna tovább az „egyházi ellenforradalom vezetőivel” szembeni jogi megtorlás előkészítésén. Ügyük 1958-ban került újra a belügyi szervek asztalára.

Erre az időre a megtorlás már elérte a társadalom minden rétegét, a leszámolás tetőpontjaként júniusban kivégezték Nagy Imréeket, és az egyházpolitika színterén is jelentős sikereket könyvelhetett el a Kádár-kormány. Lényegét tekintve sikerült restaurálni az 1950-es évek legfontosabb egyházpolitikai elemeit, s bár a hatalom szavak szintjén továbbra is hangsúlyozottan igyekezett elhatárolni egyházpolitikáját a Rákosi-korszaktól, a gyakorlatban az egyházak rendkívül aprólékos ellenőrzését valósította meg. Másfelől azonban az egyházak még mindig komoly veszélyforrást jelentettek a hatalom ideológiai monopóliumával szemben, miként Horváth János figyelmeztetett 1958 májusában: „*A szocialista építőmunka jelenlegi körülményei között az egyházak jelentik népi demokratikus rendszerünk legnagyobb legális ellenfelét.*”

Ennek szellemében született meg a sokat idézett 1958. júniusi párthatározat, amely tett egy, a protestánsokat érintő későbbi állambiztonsági operációk megértése szempontjából kulcsfontosságú megállapítást: „*az egyházi reakció kapcsolatban van az egyházon kívüli reakcióval.*” Ez lehetővé tette, hogy egyházi személyeket ne kifejezetten egyházi perekben ítéljenek el, hanem ügyüket össze lehessen kötni más ún. „ellenforradalmi csoportok” ügyével. A fordulat új lendületet és új irányokat adott az egyházi ügyek továbbgördítésének, s ennek keretében a BM újfent elkezdte összegereblyézni a terhelő anyagokat Pap Lászlóra és a református egyházi ellenzékre.

Miután úgy nézett ki, hogy önálló, nagy protestáns perhez továbbra sem sikerült a kellő politikai támogatást megszerezni, a „politikai reakció” két

Joó Sándor pasaréti és Gyökössy Endre újpesti lelkészek. A két népszerű lelkész végig az állambiztonság megfigyelése alatt állt.

területével igyekeztek a református egyházi ellenzékét összekapcsolni: az „ifjúsági vonallal” és a nemzeti ellenzékkel. A feladat a politikai rendőrség számára rutinszerű volt. A szabadságharcban való részvételük miatt letartóztatott fiatalok és értelmiségiek között kellett olyan személyeket találni, akik valaha megfordultak református templomban, bibliaórára jártak vagy ismertek egy református lelkészt, esetleg személyesen találkoztak Pap Lászlóval. Ezekkel az emberekkel eredeti ügyüktől teljesen függetlenül írtak alá olyan vallomásokat, amelyekben beismerték, hogy „összekötők” révén – ilyen lehetett egy presbiter vagy egy lelkész – Pap Lászlóval álltak kapcsolatban, és így végső soron Pap László volt az ő fegyveres csoportjuknak, illegális összejöveteleiknek a felbujtója, szellemi vezére.

Az állambiztonsági szervek asztalán hamarosan vaskos akták gyűltek arról, hogy a Református Megújulási Mozgalomból 1957–58-ban több illegális ifjúsági és értelmiségi mozgalom nőtt ki. „A protestáns ellenséges körökre jellemző a különböző ellenséges elemekkel való szoros összefonódás, amelyben

jelentős helyet foglalnak el a volt horthysta államapparátus ellenséges tagjai. Ugyancsak jelentős számmal megtalálhatók közöttük a volt horthysta titkos szervezetek tagjai is, pl. a magyar közösségi tagok. A protestáns gyülekezetek presbitériumai esetenként a deklaszált elemek gyűjtőhelye – foglalta össze a református reakciónak bélyegzett egykori református középosztályról alkotott sommás véleményét egy állambiztonsági jelentés. – Ezek a tények mutatják, hogy Dr. Pap László jelenleg is a lehetőségeket kihasználva most már nemcsak a református egyházon belül, hanem más vonalon is ellenséges tevékenységet tervez vagy fejt ki. Kétségtelen tény az is, hogy az egyházi reakció egyik vezérének ma is Pap Lászlóban látja.”

„Pap Lászlót sokoldalú operatív feloldozás alá vonjuk, annak megállapítása érdekében, hogy jelenleg hogyan fogja össze és irányítja az egyházi jobboldalt, és esetleg hogyan kapcsolódik a magyar közösség vonalához” – összegezte 1958 végén egy munkaterv az igen nehézkesen formálódó „református ügy” felgöngyölítésének lehetséges újabb irányait. A tervezett koncepció

per végül lekerült a napirendről, Pap Lászlót, az egykori dékánt és püspök-helyettest 1958 szeptemberében a Tolna megyei Murgára helyezték segédlelkésznek, 1963-ban pedig a püspök azonnali hatállyal felmentette és rendelkezési állományba helyezte, majd két hónap múlva nyugdíjazta.

Pap László üldöztetéséből, kálváriájából kiolvashatók a hatalom lehetséges forogatókönyvei, a megtorlás lehetséges eszközei is. Közvetlenül a szabadságharc leverése után az akkor még a közmegejtetés béklyójában vergődő Kádár-kormány erkölcsileg hiteles személyiségekkel akarta legitimálni hatalmát. Ezért igyekeztek Pap Lászlót is ígéretekkel és zsarolással rávenni, hogy vállalja el a püspökséget. Amikor Pap ezt visszautasította, a politikai rendőrség ügynöknek próbálta beszerezni, amikor ennek ellenállt, börtönbe akarták juttatni, s amikor ez sem sikerült, az egyházvezetésre bízták a vele való leszámolást.

A MEGTORLÁS SZELLEMISSÉGÉNEK TOVÁBBÉLÉSE

Az egyházpolitika és az állambiztonsági munka alakulása szempontjából az újabb fordulatot az MSZMP PB 1960. június 21-i ülése hozta. A megtorlások első hullámaint követően ekkor fordult ismét az egyházi közösségek felé a titkosszolgálatok figyelme. Hollós Ervin, a BM belső reakció elleni harc osztályának vezetője az új direktívákat a következőképpen indokolta: „Az illegális klerikális szervezetek a legnagyobbak. A többi szét van esve [...] A klerikális szervezkedéseknél nagy nehézség, hogy rengeteg fiatal vonnak be [...] Ez nekünk azért is jelent nehézséget, mert sokkal tovább kell dolgoznunk, hogy megtaláljuk a vezető centrumokat.”

A vezető eszmei centrumot pedig a belügy egyre inkább a sommásan nacionalizmusnak bélyegzett nemzeti eszmerendszerben vélte megtalálni. A vallási és a nemzeti gondolat elleni közös fellépés szándéka leginkább a református egyházzal kapcsolatban érhető tetten. Németi József, a politikai

← Székely Dezső, 1961-ben 15 év börtönbüntetésre ítélt bátaszéki lelkész

nyomozó főosztály vezetője egyenesen úgy fogalmazott, hogy a „*protestáns egyházak területére húzódtak a volt Magyar Községek, jobboldali parasztpártiak, népiek.* Az egyház legális kereteit

felhasználják nacionalista, sovinszta nézetek terjesztésére.”

Az új állambiztonsági irány egyben tág teret engedett annak is, hogy az állambiztonság az „ellenforradalmi maradványokat” egyházi keretek között kereshesse, azaz az egyházellenes intézkedéseket minél inkább a politikai perekhez köthesse. Mindez egyben egy tágabb koncepcióba is illeszkedett, hiszen az '56 utáni megtorlásokat követően a politikai rendőrség igen nagy energiákat fordított a rendszer új ellenségképezésének megalkotására.

Az állambiztonsági módszereknek szabad utat adó határozatot 1960

őszén és 1961 elején újabb nagyszabású adminisztratív intézkedéssorozat követte, elsősorban a katolikus egyházzal szemben, ennek volt a csúcspontja az ún. Fekete Hollók-akció. Ezzel egyidejűleg a politikai rendőrség újfent elővette a Református Megújulási Mozgalom lezáratlan aktáit, és elkészítette egy újabb per forgatókönyvét. Ez volt a forradalommal kapcsolatban a református lelkészeket ért jogi megtorlássorozat utolsó epizódja. Ekkor került sor Székely Dezső bátaszéki református lelképásztor és társai perére.

Államellenes összeesküvés címén a Tolna megyei Bátaszék református lelképásztor, Székely Dezső és a decsi lelkész, Cseh Benő került a vádlottak padjára. Székely Dezső 15 esztendő börtönbüntetést kapott, Cseh Benőre 3 és fél év börtönt szabtak ki. Noha a fordulatokban és irányváltásokban gazdag Székely-ügyben és mellékpereiben mindössze ez a két vidéki református

lelkész került a vádlottak padjára, a periratok szerint mégiscsak a Református Megújulási Mozgalom vezetői által irányított szervezkedés felett hirdetett ítéletet a bíróság.

A megvalósult per azonban megint csak nem az egyházi ellenzék jelentős alakjai, hanem kevésbé ismert, vidéki lelkészek ellen irányult. A per az állambiztonság értelmezésében az „1951 óta tartó, 1956-ban pedig a Megújulási Mozgalomban kicsúcsosodó református összeesküvésről” szólt. Ebben a perben gyakorlatilag '56 református vonatkozásainak állambiztonsági kanonizálása történt meg. Most bírósági ítéletben is rögzítették az addig csak az egyházi elhárítás operatív munkájában és belső jelentéseiben ismételt „református ellenforradalom” legfőbb tételeit.

A Székely Dezső-perben tehát a Református Megújulási Mozgalom felett hirdetett ítéletet a bíróság, a mozgalom vezetői felett azonban nem. S ezen a ponton újra tetten érhető az az 1956 óta tartó, sőt korábbra datálható feszültség, amely a párt által megszábotott egyházpolitikai érdekek és az állambiztonsági munka között feszült. Ez utóbbi folyamatosan termelte a terhelő adatokat, de a politikai akarat nem tudta vagy nem akarta azokat érdemben felhasználni, realizálni.

1960. december 6-án a Fővárosi Bíróság Bimbó István vezette tanácsa megkezdte a Székely-per tárgyalását. Másnap, december 7-én Hollós Ervin osztályvezetői értekezletet tartott a „*református egyház területén folyó ellenséges tevékenységgel kapcsolatos munkáról*”. Hollós mondatai meglehetősen nagy elégedetlenségről árulkodtak. „*Az eddig végzett munkával kapcsolatban megállapítható, hogy vannak eredményeink, de a munka üteme nem kielégítő. Berényi elvtárs nem vezette elég lendületesen a református vonalon dolgozó csoport munkáját, pl. Székely-Kasánszky-ügy.* [Utalás a Kasánszky Zsombor és 23 társa ellen indított büntetőeljárásra. A per alapvetően a középiskolás diákság elleni nagyszabású megtorlássorozatra illeszkedett.] *Ezen változtatni kell, nagyobb lendülettel kell irányítani a munkát*” – adta ki a direktívát Hollós.

Noha a református ellenállás vezetőivel szemben nem sikerült büntetőeljárást kezdeményezni, Hollós továbbra sem tett le arról, hogy egy későbbi pert megalapozzon. „*A Székely ügyben: gondoskodni kell arról, hogy a tárgyaláson felmerülő terhelő adat*

(olyan személyekre, akik ellen most nem folyik eljárás) szerepeljen a bírósági jegyzőkönyvekben. A Bírósággal a II/8 osztályon keresztül meg kell beszélni, hogy az iratokat küldje vissza az ügyészségnek a nyomozás lefolytatás végett azok ellen a személyek ellen, akikre a tárgyaláson terhelő adatok merültek fel.”

A politikai szempontok továbbra sem tették lehetővé Ravasz Lászlóék bíróság elé állítását. A politikai rendőrség működése, a megtorlás belső logikája azonban kikényszerítette, hogy a „legjelentősebb református ellenforradalmi szervezet” ne maradhasson ki a megtorlás folyamatából. Az állambiztonságnak a saját maga számára is bizonyítania kellett, hogy a leleplezett ellenforradalmi bűnök nem maradnak büntetlenül. S még ha a felsőbb egyházpolitikai érdekek nem is tették lehetővé az úgymond valóságos bűnösök elleni megtorlást, a szervezet ellen és a szervezet mögött húzódó szellemiség ellen lefolytatták a pert, kimondták a bűnösségét, ezt belefoglalták a vádiratba és az ítéletbe, ezzel megteremtve az esetleges további felelősségre vonások alapját is.

A per – amelyet bizvást nevezhetünk koncepciós pernek – a hatalom szempontjából így is szimbolikus jelentőséggel bírt. Ezt mutatja, hogy Hollós Ervin, aki ebben az időben a belső reakció elleni harc osztályvezetőjeként irányította a politikai rendőrség munkáját és közben tartotta ennek a pernek a szálait is, néhány év múlva már mint a rendszer elismert történésze az ellenforradalmi szervezeteket ismertető, *Kik voltak, mit akartak?* című hírhedt propagandakönyvében külön fejezetet szentelt a Székely Dezső-féle, „1951 óta tartó, 1956-ban a Megújulási Mozgalomban kicsúcsosodó összeesküvés” ismertetésének.

Az 1956-ot követő református egyházpolitika legfőbb ellenségét mindvégig a Református Megújulási Mozgalomban látta. A köré szőtt összeesküvéses teóriák, a hierarchikusan felépített, szervezetszerű képződményről szóló politikai rendőrségi jelentések az ötvenes évek koncepciógyártási sémái szerint készültek és nélkülöztek minden valóság alapot. A mozgalomban rejlő lelki-szellemi erőt azonban jól érzékelte a hatalom, és félt attól, hogy a kényelmes kompromisszumokat kötő hivatalos egyházi vezetéssel szemben még egyszer megformálódhat egy olyan nagy legitimitású társa-

dalmi megmozdulás, amely fölött elveszíti az ellenőrzést. Ezért folytatott kíméletlen harcot a mozgalomnak még az emléke ellen is.

Az egyházakkal a nyilvánosság előtt kiegyezésre, konszolidációra törekvő kádári imázst azonban egy nagyszabású egyházi per erőteljesen zavarta volna. Az '56-os ellenmitosz megteremtésén dolgozó Hollós-könyv ennek következtében végül a nyilvánosság előtt új arculattal ruházta fel Székely Dezső összeesküvését: a szervezet nevét Református Megújulási Mozgalomról Magyar Megújulási Mozgalomra változtatta, a nagyközönség elé tárt verzióból pedig már kihagyott minden országos református szálat, ismert egyházi személyiségre, így Ravasz Lászlóékra vonatkozó utalást is.

A kulisszák mögött azonban az egyházi elhárítás rendületlenül tovább dolgozott. Még meg sem száradt a

tinta a Székely Dezső-per ítéletén, amikor a politikai rendőrség már egy minden eddiginél nagyobb formátumú református szervezkedésről tett jelentést: „Székely Dezső és társai fegyveres szervezkedésének realizálása során nyert adatok és az újabban szerzett értesülések bizonyítják, hogy a prot. egyházakon belül lévő ellenséges erők aknamunkája nem korlátozódott Székely Dezső és társai tevékenységére, hanem az egész ország területét átfogó ellenséges csoportok aktivizálódásáról van szó...” Így kezdődött a titkosszolgálati keresztségben „Hitvallók” fedőnevet kapott újabb, reformátusok elleni állambiztonsági operáció. ♦

→ Cseh Benő
decsi lelkész
←

A SZERZŐ TÖRTÉNÉSZNÉPRAJZKUTATÓ,
A NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA
ELNÖKE (PHD)